

D. W. HAMLYN

Καθηγητοῦ

τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ*

Ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῶν ιδεῶν συνήθως ἐξετάζεται ὡς τμῆμα τῆς ιστορίας τῶν θεωριῶν περὶ τῶν καθόλου ὄντων (universals), δηλαδή ὡς μία θεωρία κάπως ιδιότροπη καὶ σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία τὰ καθόλου ὄντα ἔχουν αὐτόνομη καὶ ιδεατὴ ὑπαρξή, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν (αἰσθητὸ) κόσμον. Ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ θεωρία αὐτὴ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν Ἀριστοτελικὴν θεωρίαν, σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία τὰ καθόλου ὄντα ὑπάρχουν μαζί μετὰ τὰ αἰσθητά, μαζί μετὰ τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα. Πιστεύω ὅτι μιὰ τέτοια θέσις ἀποτελεῖ ἀπλῶς σχηματοποίηση καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπὶ πλεον ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε τὴ δύναμιν νὰ εἶναι ὡμὸς ἐν σχέσει μετὰ τὴς Ἰδέας τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ὅταν κρίνῃ τὰ ὑπὲρ τῶν Ἰδεῶν ἀκαδημεικὰ ἐπιχειρήματα εἰς τὸ ἔργον *Περὶ τῶν ιδεῶν*, λέγει μεταξὺ ἄλλων ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ δὲν ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν· τὸ περισσότερον ποὺ ἀποδεικνύουν τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τῶν καθόλου ὄντων (universals). Ἔτσι ἀντελήφθη τὴς Ἰδέας ὡς κάτι τὸ πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὰ καθόλου ὄντα.

Πῶς ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἶδε τὴς Ἰδέας δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καθορίσουμε. Τὸ χωρίον ποὺ εἰσηγεῖται μιὰ θεωρίαν περὶ τῶν καθόλου εἶναι τὸ τῆς *Πολιτείας* 596d, ὅπου ὁ Σωκράτης λέγει: «Εἶδος γάρ που τι ἐν ἑκάστῳ εἰώθαμεν τίθεσθαι περὶ ἑκάστα τὰ πολλὰ, οἷς ταῦτόν ὄνομα ἐπιφέρομεν ἢ οὐ μανθάνεις; Μανθάνω».

Τίθενται ὁμως ἐρωτήματα γιὰ τὴν παρατήρησιν αὐτὴν τοῦ Σωκράτους. Κατὰ πρῶτον, ἡ παρατήρησις αὐτὴ ὁμοιάζει μετὰ ἓνα ἐπιχείρημα ἐκ τῶν λέξεων· ὑπάρχουν δὲ πολλὰ χωρία στοὺς Διαλόγους, ἰδιαίτερα στὸν *Κρατύλο*, ὅπου ὁ Πλάτων μᾶς ἀπαγορεύει νὰ ἐπιχειρηματολογούμε, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴς λέξεις, γιὰ τὴν πραγματικότητα. Δεύτερον, ἡ θέσις αὐτὴ φαίνεται νὰ ὑποδηλοῖ ὅτι ὑπάρχει μιὰ Ἰδέα γιὰ κάθε γενικὸ ὄρον τῆς γλώσσας. Οὐδε-

* Διάλεξις στοὺς φοιτητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, δοθεῖσα τὴν 28η Μαρτίου 1977.

μία ὁμως ἀπὸ τὶς πρώιμες ἀναφορὲς στὶς Ἰδέες ὑποδηλοῖ τέτοια ἀντίληψη· καὶ ὠρίσμενοι σχολιαστὲς ἐνόμισαν ὅτι ἡ πρώιμη θεωρία περὶ τῶν Ἰδεῶν περιελάμβανε Ἰδέες μόνο γιὰ ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις, ὅπου αὐτὲς ἐπιτελοῦσαν τὸ ἔργο τῶν προτύπων (standards) ἢ τῶν παραδειγμάτων. (Ἡ γνώμη αὐτὴ φθάνει τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ Stenzel). Ἐπὶ πλέον, στὸν *Παρμενίδη* ὁ νέος Σωκράτης (ποὺ εἶναι δυνατόν νὰ δηλώνῃ τὸν νέο Πλάτωνα) ἀναμφιβόλως ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχουν Ἰδέες γιὰ κάθε γενικὸ ὄρο τῆς γλώσσας· τὴν ἀρνηση αὐτὴ ὁ Παρμενίδης ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀποδίδει στὴν ἀνωριμότητα τοῦ Σωκράτους. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων στὴν ὠριμότητά του ἐπίστευεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ τέτοια περιοριστικὴ ἀντίληψη περὶ τῶν Ἰδεῶν ἢ ἴσως εἶχε λόγους ὥστε νὰ μὴ διστάζῃ νὰ δεχθῇ μιὰ τέτοια γενικὴ θέση περὶ τῶν Ἰδεῶν. Ἀναμφιβόλως ὁ *Τίμαιος* προϋποθέτει ὅτι ὑπάρχει μία Ἰδέα γιὰ κάθε τι ποὺ ὑπάρχει στὸν αἰσθητὸ κόσμος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε σκεφθῇ τοῦτο προηγουμένως.

Τί λοιπὸν ἦτο ἡ Ἰδέα; Οἱ λέξεις ποὺ ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ (εἶδος καὶ ἰδέα) μᾶς παρέχουν μικρὴ βοήθεια. Ξέχωρα ἀπὸ τὴν χρῆση τους στὸν Πλάτωνα, ἀμφότερες ἔχουν συνηθισμένο νόημα, καὶ μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων μερικὲς φορὲς τὶς χρησιμοποιεῖ μὲ μὴ τεχνικὸ νόημα. Δὲν μπορεῖ ἐξ ἄλλου νὰ δοθῇ ἔμφαση στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὴν λέξη «εἶδος» (species) διαφορετικὰ, χωρὶς νὰ πιστεῦῃ ὅτι ἀκολουθεῖ τὰ ἴχνη τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλάτων πολὺ σπάνια χρησιμοποιεῖ τεχνικὸ λεξιλόγιον· ἔτσι πρέπει νὰ ζητήσουμε νὰ κατανοήσουμε τὴν θεωρία τοῦ Πλάτωνος ὄχι ἀπὸ τὶς λέξεις ποὺ χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν γενικὴ γραμμὴ τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ θέτει στὸ στόμα τοῦ Σωκράτους. Εἶναι, πιστεύω, ἀρκετὰ φανερό ὅτι αὐτὸς ὡδήγηθη νὰ πιστεῦῃ ὅτι οἱ Ἰδέες ὑπάρχουν σ' ἓνα κόσμον ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὸν κόσμον ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτουν οἱ αἰσθήσεις μας. Μιὰ τέτοια ἄποψη κάποτε δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ, ἀλλὰ συνάγεται ἐξ ὑποδηλώσεως ἀπὸ τὰ ὅσα αὐτὸς λέγει στὸν *Φαῖδωνα* καὶ στὴν *Πολιτεία*.

Μία ἐκ τῶν ἐπικρίσεων τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν, ποὺ τίθεται στὸ στόμα τοῦ Παρμενίδου στὸ πρῶτον μέρος τοῦ ὁμωνύμου διαλόγου καὶ ἰδιαίτερα τὸ καλούμενον «Ἐπιχείρημα τοῦ Τρίτου Ἀνθρώπου» (ETA), εἶναι ὅτι οἱ Ἰδέες ἔπρεπε νὰ συνδυάζουν τὸ ἔργο τῶν παραδειγμάτων καὶ τῶν καθόλου ὄντων· καὶ μία ἀπὸ τὶς θέσεις ποὺ ἔχουν καταστῇ μέρος τῆς συγχρόνου ὀρθοδόξου ἐρμηνείας τοῦ Πλάτωνος (ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας τῶν διαπρεπῶν μελετητῶν: Γρηγόρη Βλαστοῦ καὶ G. E. L. Owen) εἶναι ὅτι ἀντελήφθη, ὡς προσπαθεῖ νὰ δείξῃ μὲ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ θέτει στὸ στόμα τοῦ Παρμενίδου, πὼς ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ρόλων (ποὺ εἶχαν νὰ ἐπιτελέσουν οἱ Ἰδέες) κάτω ἀπὸ μιὰ ὀντότητα (entity) δημιουργοῦσε ἀντίφαση.

Τὸ ἐὰν ἔχῃ ἢ δὲν ἔχῃ ἔστι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἄλλο ζήτημα· εἶναι ὁμῶς ἐμφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων βλέπει τις Ἰδέες νὰ ἐπιτελοῦν τοὺς δύο αὐτοὺς ρόλους. Εἶναι ὡσαύτως φανερόν ὅτι τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ συνδυάσῃ τοὺς δύο αὐτοὺς ρόλους. Ἐν σχέσει μὲ τὸν πρῶτο ρόλο (δηλαδὴ τις Ἰδέες ὡς παραδείγματα) εἶναι ἄρκετὸ νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ δύο γραμματικούς τύπους, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων ἀναφέρεται στὴν Ἰδέα. Αὐτὸς χρησιμοποιοῖ (α) τὴν ἔκφραση «αὐτὸ τό...», ὡς π.χ., στὴ φράση «αὐτὸ τὸ ἴσον» στὸν *Φαίδωνα* 74b, καὶ (β) τὸ ἀφηρημένο οὐσιαστικό, ὡς ἡ λέξις «ἰσότης» στὸ ἴδιο χωρίο τοῦ *Φαίδωνος*. Ἄν καὶ εἶναι δυνατόν στὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά νὰ σχηματίσουμε ἕνα ἀφηρημένο ὄνομα διὰ τοῦ οὐδετέρου τοῦ ἐπιθέτου μὲ τὸ ἄρθρο πρὸ αὐτοῦ (καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Πλάτων χρησιμοποιοῖ ἐναλλακτικὰ τὴν ὀρολογία του, χωρὶς τοῦτο νὰ δημιουργῇ κίνδυνο γιὰ τοὺς ἀναγνώστες του), ὁμῶς ὁ τύπος τοῦ ἐνάρθρου οὐδετέρου οὐσιαστικοῦ πράγματι εἰσηγείται μία παραδειγματικὴ ὄντοτητα (paradigmatic entity), πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει μὲ τὸν δεύτερο τύπο. Ἀπόψεις ποὺ δείχνουν ὅτι τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ συνδυάσῃ τὸ διπλοῦν αὐτὸ ἔργο τῶν Ἰδεῶν, θὰ καταστοῦν ἐμφανεῖς ἐκ τῶν ὧν θὰ λεχθοῦν κατόπιν. Δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ ἀποδώσουμε στὴν ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνος γιὰ τις Ἰδέες μιὰ φανερὴ ἀσυνέπεια, ἐὰν ὑπάρχῃ κάποιος ἄλλος καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν θέση του. Ὡρισμένες δὲ ἐξηγήσεις τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν, ποὺ παρουσιάζουν τὸν Πλάτωνα νὰ περικλείῃ κάτω ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοια τὴν ἰδέα τοῦ παραδείγματος καὶ τοῦ καθόλου ὄντος, μοῦ φαίνονται ὅτι ἀποδίδουν σ' αὐτὸν μιὰ προφανῆ ἀσυνέπεια, ποὺ εἶπα ὅτι πρέπει, ἐὰν εἶναι δυνατόν, νὰ ἀποφευχθῇ. Ἀναμφιβόλως ὁ Πλάτων δὲν ὡδήγηθῃ στὴ σύλληψη τῆς Ἰδέας μὲ τὸ νὰ συνδυάσῃ ἀπλῶς τὰ δύο αὐτὰ συγκρουόμενα γνωρίσματα. Θέλω λοιπὸν νὰ προτείνω, ποία ἴσως ἦτο ἡ πορεία ποὺ ἀκολούθησε ἡ σκέψις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τις Ἰδέες. Ἡ εἰσήγησή μου αὐτὴ θὰ εἶναι ἐν πολλοῖς θεωρητικὴ, ἐπειδὴ ὁ Πλάτων δὲν μᾶς λέγει τί τὸν ὡδήγησε στὴ θεωρία του, οὔτε, πρέπει νὰ σημειωθῇ, προβάλλει ποτὲ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς θεωρίας του. Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς θεωρίας προέβαλλαν τὰ ἄλλα μέλη τῆς Ἀκαδημίας. Θὰ πρέπει ὁμῶς νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ δὲν ἔπεισαν ὠρισμένα ἀπὸ τὰ κύρια μέλη τῆς Ἀκαδημίας, ὅπως τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Σπεύσιππο.

Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς δίδει τὴν ἰδική του ἄποψη γιὰ τὴν προέλευση τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος σὲ τρία πολὺ γνωστὰ χωρία στὰ *Μεταφυσικά*. (Εἶναι τὰ χωρία: 987d 29ff, 1078b 9ff, 1086 37ff). Στὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ τὰ χωρία, ὡς ἔχει παρατηρηθῇ, ὁμιλεῖ ὁ ἴδιος ὡς μέλος τῆς Ἀκαδημίας (αὐτὸ τὸ χωρίο ἔχει προφανῶς γραφῇ νωρίτερα ἀπὸ τὰ ἄλλα). Σ' αὐτὸ τὸ χωρίο τονίζει τὴν ὁμοιότητα τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τις ἀπόψεις τῶν Πυθαγορείων, ἂν καὶ δὲν λέγει ὅτι ὁ Πλάτων

ὑπέστη ἔμφανως τὴν ἐπίδραση αὐτῶν. Μᾶλλον αὐτὸς τονίζει τὶς ἐπιδράσεις ἀφ' ἑνὸς τοῦ Κρατύλου καὶ τῶν ἄλλων ἡρακλειτικῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὶς ἐπιδράσεις τοῦ Σωκράτους· αὐτὴ ἡ γνώμη ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὰ ἄλλα κατοπινὰ χωρία. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν θὰ σχολιάσω τὴν ἐπίδραση τῶν ἡρακλειτικῶν ἀπλῶς θὰ πῶ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μπορεῖ νὰ εἶναι παραπλανητικὸς ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ μορφή τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν. Αὐτὸς δίδει προσοχὴ στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πλάτων ἀπεδέχθη τὴν γνώμη ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος εὐρίσκεται σὲ κατάσταση ροῆς. Τὸ παράδοξον ὅμως εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένα χωρίο (ἢ τοῦλάχιστον κανένα μὴ ἀμφιλεγόμενο χωρίο) στοὺς διαλόγους τῆς πρωίμου καὶ μέσης περιόδου, στὸ ὁποῖο νὰ φαίνεται ὅτι ὁ Πλάτων δέχεται πῶς ὁ φυσικὸς κόσμος εὐρίσκεται σὲ ροή. Μᾶλλον αὐτὸς βασίζεται σὲ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ πού ὑπάρχουν σὲ τὶς κρίσεις μας πού ἐγκλείουν ὅρους σχετικούς· π.χ. ἐὰν κρίνωμε κάτι ὡς ἀγαθὸ ἀπὸ μιᾶ σκοπιά, τοῦτο μπορεῖ νὰ κριθῇ ὡς κακὸ ἀπὸ ἄλλη σκοπιά. Αὕτῃ ἡ τακτικὴ, πρέπει νὰ σημειωθῇ, εἶναι καὶ ἡ τοῦ ἡρακλείτου, ἀν καὶ ἀμφισβητεῖται, ἐὰν αὐτὸς ἀντελήφθη τὴν διαφορὰ μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου καὶ τῆς ἀλλαγῆς καθ' ἑαυτήν. Τὸ πῶς ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὸ φαινόμενο αὐτὸ θὰ τὸ ἐξετάσω ἀργότερα.

Ἀλλὰ τί μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Σωκράτους; Ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἐπίστευε στὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς χωριστοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν, ἀλλὰ λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ τῆς προσπαθείας του νὰ δώσῃ ὁρισμούς τῶν ἠθικῶν ὄρων ἔδωσε τὴν ὄψη πρὸς τὶς Ἰδέες. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀριστοτέλους γιὰ τὸν Σωκράτη εἶναι ἐκείνη τοῦ αὐστηροῦ διανοητοῦ. Ἐξήτει, λέγει, τοὺς γενικοὺς ὁρισμούς, ἐπειδὴ ἐχρειάζετο αὐτοὺς ὡς μεῖζονες προτάσεις τῶν ἠθικῶν ἐπιχειρημάτων του. Ἀναμφιβόλως ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι παραπλανητικὴ γιὰ τὸν πραγματικὸ, ἱστορικὸ Σωκράτη, ὅπως παραπλανητικὰ εἶναι τὰ ὅσα λέγει γιὰ ἐκεῖνα πού ἔμαθε ὁ Πλάτων ἀπὸ τοὺς ἡρακλειτικούς. Ἴσως ἡ πιὸ τίμια ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα «Πρὸς τί ὁμοίαζε ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης;» εἶναι ὅτι δὲν γνωρίζουμε. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι πιθανὸν νὰ ἐγνώριζε τὸν Σωκράτη μόνον διὰ τῶν Διαλόγων τοῦ Πλάτωνος καὶ οἱ κρίσεις του γιὰ τὸν Σωκράτη νὰ βασίζονται σ' αὐτὴ τὴν πηγή. Ἐὰν ἔτσι ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τότε πρέπει νὰ ρωτήσουμε, ἐὰν ἡ παρουσίαση τῆς μορφῆς τοῦ Σωκράτους στοὺς Διαλόγους εἶναι πράγματι ἀκριβής.

Ἡ ὀρθόδοξη ἐξήγηση τῆς Σωκρατικῆς πορείας στοὺς πρωίμους σοκρατικούς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος δέχεται ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπὸ κάποιο πρακτικὸ πρόβλημα προχωρεῖ γιὰ νὰ ὀρίσῃ κάποιο ἠθικὸ ὄρο. Ὁ μετέχων ἢ οἱ μετέχοντες τῆς συζητήσεως παρέχουν μόνον ἐπὶ μέρους παραδείγματα τῆς ὑπὸ συζήτησιν ἀρετῆς. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἐπιμένει γιὰ μιὰ ἀπάντηση πού εἶναι μαζὶ γενικὴ καὶ ἱκανοποιητικὴ. Ὑστερα ἀπὸ τέτοιες

προσπάθειες, ὅπου ὁ Σωκράτης χρησιμοποιεῖ κυρίως ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλεῖ «ἐπαγωγικά», δηλαδή ἐπιχειρήματα στὰ ὅποια χρησιμοποιοῦνται οἱ ἐπὶ μέρους περιπτώσεις γιὰ νὰ ἐπισημάνουν ἓνα γενικὸ σκοπὸ, οἱ διάλογοι τελειώνουν ἀρνητικά, χωρὶς βέβαιο συμπέρασμα, παρ' ὅλο πὺν μέσα σ' αὐτοὺς ὑπάρχουν ἵχνη μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ σωκρατικὰ δόγματα. Συνήθως ὑποτίθεται ὅτι, ἂν καὶ οἱ διάλογοι τελειώνουν ἀρνητικά, ὁ Σωκράτης ἐγνώριζε τὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν ὅποια ἐκινεῖτο καὶ ἔτσι ἐξ ἴσου ἐγνώριζε τὴν ἀπάντηση στὸ ἀρχικὸ του ἐρώτημα, στὸ αἴτημά του γιὰ τὸν ὀρισμὸ ἐνὸς ἠθικοῦ ὅρου τῆς γλώσσας. Παρὰ ταῦτα τέτοιοι ὀρισμοὶ δὲν δίδονται.

Πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν λόγοι πὺν μᾶς κάνουν νὰ ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ὀρθοδόξου αὐτῆς ἐρμηνείας. Ἴσως, π.χ., ἡ ἀρνητικὴ κατάληξη τῶν διαλόγων νὰ ἦτο ἐσκεμμένη καὶ ὁ Σωκράτης νὰ ἀποσκοποῦσε νὰ καταστήσῃ ἀντιληπτὸ στοὺς ἀνθρώπους ὅτι οὐδεὶς γενικὸς ὀρισμὸς ἦτο δυνατόν νὰ δοθῇ. Ὁ ὀρισμὸς ἐνὸς ἠθικοῦ ὅρου θὰ εἶχε βεβαίως πρακτικὲς συνέπειες (ἀναμφιβόλως θὰ ἦτο ἀπίθανο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνδιέφερετο γιὰ κάτι τὸ καθαρὰ διανοητικόν, δηλαδή νὰ δώσῃ ὀρισμὸ τῶν ὄρων, καὶ θὰ ἦτο ἀπίθανο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἀπλῶς μόνον μὲ τὴν γνώση τῶν ὀρισμῶν τῶν ὄρων ἡ ἀρετὴ θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς γνώση). Αὐτὲς οἱ πρακτικὲς συνέπειες θὰ ἐγείροντο μόνον ἀπὸ τὸν κανόνα τῆς συμπεριφορᾶς πὺν ὑποδηλοῦται ἀπὸ τοὺς ὀρισμοὺς τῶν ἠθικῶν ὄρων. Ἐτσι, π.χ., ὁ ὀρισμὸς τοῦ Πολέμαρχου γιὰ τὴν δικαιοσύνη στὴν *Πολιτεία* ὡς τὸ «ἀποδιδόναι τὰ ὀφειλόμενα» ἀναμφίβολα παρέχει ἓνα κανόνα συμπεριφορᾶς, καίτοι περιωρισμένο καὶ πὺν δὲν πρέπει νὰ ἀκολουθῆται σὲ κάθε περίστασι, καθὼς ἀποδεικνύει ὁ Σωκράτης. Ἴσως ὁ Σωκράτης ἀντετίθετο σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς κανόνες καὶ τοὺς ὀρισμοὺς καὶ ἤθελε νὰ ἐπιμείνῃ στὸ ὅτι ἡ γνώση τῆς ἀρετῆς δὲν εἶναι διόλου αὐτῆς τῆς ὕψης, ἀλλ' εἶναι ἓνα εἶδος γνώσεως γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας μὲ ὅλες τὶς ὑποδηλώσεις πὺν αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἔχῃ γιὰ τὴν μελλοντικὴ μας συμπεριφορὰ. Ἐκτὸς τούτου, ὑπάρχουν καὶ ἄλλες δυσχέρειες σχετικὲς μὲ τὴν ἀντίληψη ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπλῶς ἐνδιέφερετο νὰ δείξῃ τὸ ἀνεπαρκὲς κατὰ τὴν γενικότητα τῶν ἀπαντήσεων πὺν ἐδίδοντο στὰ ἐρωτήματά του.

Ὁ πόθος γιὰ τὴν γενικότητα ἀναμφιβόλως δὲν παρέχει μόνος του τὴν ὥθησιν πρὸς ἓνα ἀνεξαρτήτως ὑπάρχοντα κόσμον Ἰδεῶν. Ἐὰν στὸ αἴτημα γιὰ τὴν γενικότητα ὁ Πλάτων ἀνταπεκρίθη μὲ τὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν, ἡ ἀνταπόκρισις αὕτη πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς κάτι τὸ πολὺ τραβηγμένο. Πράγματι ὑπάρχει κάποια μορφή «μανίας» στὴν τάσις αὕτη καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν Ἰδεῶν, ὅτι δηλαδή αὐτὲς εἶναι τερετίσματα (*twitterings*), εἶναι στὴν περίπτωσις αὕτη κατάλληλος. Παρὰ ταῦτα ὑπάρχει κάποια βάση στὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Σωκράτης ἔδωκε τὴν παρῶθη-

ση γιὰ τὴν θεωρία τῶν Ἰδεῶν (ὕπο τὴν προϋπόθεση βεβαίως ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζουμε τὶς ἄλλες ἐπιδράσεις). Διὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ ξαναπροσέξουμε τὴν σωκρατικὴ πορεία, ὅπως παρουσιάζεται στοὺς διαλόγους καὶ νὰ δοῦμε μήπως εἶναι δυνατόν νὰ βροῦμε κάποια ἄλλα στοιχεῖα σ' αὐτούς.

Ἐὰν κάποιος προσέξῃ τὸν *Λάχητα*, τὸν *Χαρμίδη* καὶ τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς *Πολιτείας* (αὐτοὶ φαίνονται εὐλόγα τυπικοὶ σωκρατικοὶ διάλογοι), θὰ δῇ ὅτι ὁ Σωκράτης ἀντιτίθεται στὶς ἀπαντήσεις πού δίδονται στὰ ἐρωτήματά του, πού ἔχουν τὴν μορφή «Τί ἐστὶν Χ» μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι εἶναι ἀνεπαρκεῖς κατὰ τὴ γενικότητα. Στὸν *Λάχητα*, π.χ., ὁ Σωκράτης ἀπορρίπτει τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἀνδρεία συνίσταται στὸ μένειν ἐν τῇ παρατάξει κατὰ τὴν μάχην, δεικνύων ὅτι ὑπάρχουν μορφές ἀνδρείας ἄλλες ἀπὸ τὶς ἀναγνωριζόμενες στὸν πόλεμο. Ἐπὶ πλέον παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐγκαρτέρηση κατὰ τὴν μάχην καὶ ἡ μὴ ἐγκατάλειψη τῆς παρατάξεως δὲν εἶναι πάντοτε δεῖγμα ἀνδρείας.

Ἦσως ἐνίοτε γιὰ λόγους τακτικῆς πρὸς ἐξαπάτηση τοῦ ἀντιπάλου χρειάζεται νὰ τρεπώμεθα σὲ φυγὴ καὶ τοῦτο ἴσως ἀπαιτῇ μεγαλύτερη ἀνδρεία. Ταῦτα σημαίνουν ὅτι ἡ ἐξήγηση τῆς ἀνδρείας, ὅπως τὴν δίδει ὁ Λάχης, δὲν εἶναι ἀπλῶς πολὺ μερική, ἀλλὰ τὸ παράδειγμα πού δίδει δὲν εἶναι διόλου ἀναμφισβήτητο παράδειγμα ἀνδρείας. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν *Χαρμίδη*. Ἐκεῖ ὀρίζεται ὡς σωφροσύνη τὸ βαδίζειν ἡρέμως καὶ ἀξιοπρεπῶς. Ἡ ἀπάντησις λέγει ὅτι ὄχι μόνον ὑπάρχουν ἄλλες μορφές σωφροσύνης, ἀλλ' ὅτι σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὸ ἡρέμως βαδίζειν δὲν συνιστᾷ διόλου ἀναμφισβήτητο παράδειγμα ἀρετῆς. Ὁμοίως στὴν *Πολιτεία* ὁ ὀρισμὸς τῆς δικαιοσύνης ὡς «τὸ ἀποδόναι τὰ ὀφειλόμενα» δὲν γίνεται δεκτὸς μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι τοῦτο ἐνίοτε δὲν εἶναι κατὰ τὸ δίκαιο πού πρέπει νὰ ἀκολουθῇται. Ἐὰν κάποιος μοῦ ἐδάνεισε τὸ σπαθί του καὶ κατόπιν ἔγινε μανιακός, δὲν εἶναι καθόλου δίκαιο πρᾶγμα νὰ τοῦ τὸ ἐπιστρέψω, γιὰ νὰ βλάψῃ τοὺς ἀνθρώπους μὲ αὐτό, παρατηρεῖ ὁ Σωκράτης.

Πάντα ταῦτα δηλοῦν ὅτι ἐκεῖνο πού ὁ Σωκράτης θέλει, καὶ δὲν τὸ βρίσκει, εἶναι μιὰ ἀπάντησις πού θὰ λέγῃ ἀναμφισβήτητα τί λογίζεται ὡς δεῖγμα τῆς ὑπὸ συζήτησιν ἀρετῆς, δηλαδὴ ζητεῖ ἓνα ἀναμφίλεκτο κανόνα γιὰ νὰ προσδιορίξῃ τὸ τί εἶναι κάθε φορὰ ἀρετῇ. Πράγματι στὸν *Εὐθύφωνα* δε ὁ Σωκράτης ἐμφανῶς λέγει τοῦτο. Στὸν διάλογο αὐτὸ οἱ ἀπαντήσεις στὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι τὸ Χ;» (ὅπου Χ = ὀσιότης) ἔχουν τὴν ἴδια μορφή μὲ τὶς ἀπαντήσεις τῶν πρωταγωνιστῶν στοὺς ἄλλους διαλόγους πού ἀναφέραμε. Μάλιστα στὸν *Εὐθύφωνα* τὸ πρᾶγμα ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σημασία, ἐπειδὴ ὁ Εὐθύφρων ἐξ ἐπαγγέλματος θεωρεῖται ὡς εἰδικὸς νὰ πῇ τί εἶναι ὀσιότης. (Ὁ Εὐθύφρων πρέπει νὰ ἦτο πολὺ κουραστικὸς καὶ ἡ παρουσίαισός του ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μέσα στὶς περιστάσεις πού ἔχει ἐμπλακῇ εἶναι ἄκρως ἐνδια-

φέρουσα). Ὁ Εὐθύφρων ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα λέγων ὅτι ὁσιότης εἶναι ἀκριβῶς τὸ νὰ κάνῃ κάποιος ἐκεῖνο ποὺ πράττει αὐτός, δηλαδή τὸ νὰ πηγαίνει στὰ δικαστήρια τοὺς ἐνόχους γιὰ φόνους, γιὰ ληστείες, γιὰ ἱεροσυλίες κλπ. Ὁ Σωκράτης παραπονεῖται ὅτι τοῦ δίδει μόνον ἓνα δείγμα τῆς σωφροσύνης. Δὲν τονίζει, ὅπως θὰ ἔπρεπε, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ πράττει ὁ Εὐθύφρων δὲν εἶναι ἐκδήλωση ὁσιότητος. Ἴσως ὁ Πλάτων ἐνόμισε ὅτι τοῦτο ἦτο κάτι τὸ φανερὸ καὶ ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ ἐντυπωσιάσῃ τοὺς ἀναγνώστες του. Ἀντ' αὐτοῦ ὁ Σωκράτης λέγει τί ζητεῖ ἐκεῖνο ποὺ ζητεῖ εἶναι τὸ παράδειγμα (standard), διὰ τοῦ ὁποίου θὰ κρίνῃ ποῖες πράξεις εἶναι ὅσιες καὶ ποῖες ἀνόσιες.

Οἱ ὑποδηλώσεις αὐτῆς τῆς ζητήσεως εἶναι ἐμφανῶς πρακτικὲς καὶ αὐτὸ τονίζεται σ' ὅλο τὸ διάλογο· ὁ Σωκράτης πηγαίνει νὰ δικασθῇ καὶ χρειάζεται νὰ γνωρίσῃ τί εἶναι ὁσιότης καὶ τί ἀνοσιότης, δεδομένου ὅτι ἡ ἐναντίον του κατηγορία εἶναι ἐπὶ ἀσεβείᾳ, ἀνοσιότητι καὶ τὰ παρόμοια. Ἔτσι ὁ ὀρισμὸς τῆς ὁσιότητος δὲν ζητεῖται ἀπὸ ἀπλῶς καθαρὸ, θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον. Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι διόλου φανερὸ ὅτι οἱ ὀρισμοὶ συνήθως παρέχουν πρότυπα σὰν αὐτὰ ποὺ ζητοῦνται νὰ εὑρεθοῦν. Ἐν τῷ μεταξὺ θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι, ἂν καὶ ὁ Πλάτων χρησιμοποιοῖ τὴν λέξη «εἶδος», ὅμως σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο τῶν συζητήσεων δὲν εἰσηγείται ὅτι τὸ πρότυπο ἢ τὸ παράδειγμα ποὺ ἔχει κατὰ νοῦ εἶναι Ἰδέα. Ἀπλῶς ἐκθέτει κατὰ τρόπο τυπικὸ τί ζητεῖ γιὰ τοὺς σκοποὺς του. Ὅμως θὰ πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ Ἰδέες ἐπιτελοῦν πράγματι αὐτὸ τὸ ἔργο. Ἴσως μάλιστα ὁ Πλάτων ὠδηγήθῃ νὰ πιστέψῃ ὅτι οὐδὲν αἰσθητὸ μπορεῖ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργο ποὺ ὁ Σωκράτης ζητεῖ στὸν *Εὐθύφωνα*. Αὐτὲς οἱ ἀπαιτήσεις εἶναι δυνατόν νὰ ικανοποιηθοῦν μόνον μὲ κάτι μὴ ἐμπειρικό, δηλαδή μὲ τὴν Ἰδέα.

Γιατί τοῦτο συμβαίνει; Ἡ ἀπάντηση εὑρίσκεται στὸ λογικὸ χαρακτηριστὴρ τῶν ὄρων ὅπως, π.χ., «ἀγαθὸς» καὶ «ῥαῖος», ποὺ χρησιμοποιοῦμε στίς ἠθικὲς καὶ αἰσθητικὲς συζητήσεις μας. (Καὶ καθὼς θὰ δοῦμε τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ ἄλλους ὄρους ποὺ χρησιμοποιοῦμε σ' ἄλλα πεδία τοῦ λόγου, ὅπως στὰ μαθηματικά). Ἡ χρῆση τέτοιων ὄρων σὲ σχέση μὲ κάποιο ἀντικείμενο πράγματι ἐνέχει τὴν σύγκριση, περικλείει προτάσεις συγκρίσεως εἴτε ἐμφανῶς εἴτε μὴ. Δηλαδή καλοῦντες κάτι ἀγαθὸ ἢ ῥαῖο, κάνουμε συγκρίσεις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων τῆς αὐτῆς περιοχῆς καὶ ἔτσι ὑποδηλοῦμε ὅτι ὑπάρχουν διαφορὲς βαθμοῦ μεταξύ τῶν. Ἐνεκα τούτου τὸ νὰ ἀποκαλέσουμε κάτι ἀγαθὸ ἢ ῥαῖο, λαμβανόμενο καθ' ἑαυτό, εἶναι ὡς νὰ λέγουμε κάτι τὸ μὴ πλήρες. Ὁ λόγος μας ἔχει πληρότητα, ἐὰν προσδιορίσουμε τίς συγκρίσεις ποὺ ὑποδηλοῦνται, καὶ ἐὰν καταστήσουμε σαφῆ τὰ κριτήρια ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐκφέρονται οἱ κρίσεις. Κάποιος μπορεῖ νὰ πῇ ὅτι τὸ νὰ καλέσουμε κάτι ἀγαθὸ εἶναι σὰν νὰ

ποῦμε κάτι πού δὲν ἔχει πληρότητα, προτοῦ νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα «ἀγαθὸ ὡς πρὸς τί;» καὶ ἔτσι προτοῦ νὰ προσδιορίσουμε τὰ κριτήρια διὰ τῶν ὁποίων καλοῦμε κάτι ὡς ἀγαθό. Καλοῦντες κάτι μεγάλο λέγουμε κάτι τὸ πολὺ λίγο, ἐὰν δὲν καθορίσουμε σὰν ποῖο πράγμα εἶναι μεγάλο (π.χ., ὡς ὅρος, κλπ.). Τὰ πρότυπα καὶ κριτήρια τοῦ μεγάλου διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὸ πρᾶγμα πού κάποιος ἔχει στὸ νοῦ του. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἠθικῶν ὄρων γιὰ τοὺς ὁποίους ἐνδιαφέρεται ὁ Σωκράτης.

Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι σὲ τέτοιες περιπτώσεις ἕνας τυπικὸς ὀρισμὸς οἰουδήποτε ὄρου (καὶ ὁποιοιδήποτε καὶ ἂν πάρουμε) παρουσιάζει πολλὰς δυσκολίες· τὰ λεξικά δὲν βοηθοῦν, δὲν παρέχουν κριτήρια ὡς πρὸς τὸ ποῖα πράγματα λογίζονται ὡς δείγματα καὶ ποῖα δὲν λογίζονται. Ἐὰν κάποιος ἔχη μάθει ὅτι ἡ λέξις «ἀγαθός» εἶναι ὁ περισσότερον γενικὸς ἀξιολογικὸς ὅρος μέσα στὴ γλῶσσα, εἶναι φανερό ὅτι αὐτὸς δὲν ἔχει μάθει τίποτε γιὰ τὸ ποῖα πράγματα εἶναι ἀγαθὰ. Ἐνεκα τούτου ὠρισμένοι φιλόσοφοι εἰσηγήθησαν ὅτι τὸ νὰ καλέσης κάτι ἀγαθὸ εἶναι ἀπλῶς τὸ νὰ φανερώσης μιὰ στάση ἐκτιμήσεως ἢ ἐπιδοκimasίας τοῦ πράγματος αὐτοῦ. Ἵσως εἶναι καλύτερον νὰ ποῦμε ὅτι καλοῦντες κάτι ἀγαθό, χωρὶς νὰ προσδιορίζουμε, ἐμφανῶς ἢ μὴ, διὰ τοῦ περιβάλλοντος ἀναφορᾶς τοῦ λόγου (context) τὰ κριτήρια πού ὑποδηλοῦνται, εἶναι σὰν νὰ λέγουμε κάτι ἄνευ περιεχομένου. Μία κατανόηση καὶ μιὰ ἀποδοχὴ τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς δὲν βοηθεῖ βεβαίως γιὰ νὰ κατανοήσουμε τί εἶναι ἀγαθό, ἐκτὸς ἐὰν προσδιορισθοῦν τὰ κριτήρια. Χωρὶς τοῦτο, οὐδεμία παραδειγματικὴ περίπτωση τοῦ ἀγαθοῦ βοηθεῖ. Ὅ,τι μποροῦμε νὰ μάθουμε ἀπὸ ἕνα τέτοιο δείγμα, εἶναι ὅτι ὁ ὁμιλῶν σκέπτεται αὐτὸ τὸ ἀγαθό. Ἀλλ' ὡς πρὸς τί εἶναι αὐτὸ ἀγαθό, ὡς πρὸς τί συγκρίνεται καὶ ποῖα εἶναι τὰ κριτήρια ἕνεκα τῶν ὁποίων τοῦτο εἶναι ἀγαθό; Αὐτὰ εἶναι ἐρωτήματα πού παραμένουν μυστηριώδη.

Ἀξίζει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τίποτε ἀπὸ ὅσα εἶπαμε παραπάνω δὲν ἰσχύει γιὰ τοὺς ὄρους, ὅπως «τραπέζι» ἢ καὶ ἀκόμη «ἐρυθρός». Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐγείρονται δυσκολίες γιὰ τὸν δεύτερο ὄρο (δηλ. «ἐρυθρός»), πρᾶγμα πού ὠδήγησε ὠρισμένους φιλοσόφους νὰ δώσουν μεγάλη σημασία σ' αὐτό. Τὰ πράγματα πού καλοῦνται ἐρυθρὰ ἴσως διαφέρουν μέχρι τινὸς στὸν χρωματισμὸ (ὑπάρχουν διάφορα εἶδη ἐρυθροῦ χρώματος) καὶ τὰ ἐρυθρά, π.χ., μαλλιά συχνὰ δὲν μοιάζουν κατὰ τὴν ἀπόχρωση μὲ πολλὰ ἄλλα πράγματα πού καλοῦνται ἐρυθρά. Παρὰ ταῦτα, ἐὰν κάποιος σχηματίσῃ κάποια ἰδέα γιὰ τὸ εἶδος τοῦ χρώματος πού καλεῖται ἐρυθρό, αὐτὸς εἶναι εὐλόγο ὅτι μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ δείγματα τοῦ ἐρυθροῦ. Ὡσαύτως συζητεῖται καὶ ἡ ἐξῆς περίπτωση: Εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνῃ τὸ ἐρυθρὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα χρώματα, ἐκεῖνος πού ἐγεννήθη τυφλὸς καὶ ὕστερα τοῦ ἐδόθῃ τὸ φῶς, βασιζόμενος ἀπλῶς πᾶνω στὶς τυπικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν χρωμάτων, πού εἶναι δυνατόν νὰ εἶχε μάθει κατὰ τὸν χρόνον πού ἦτο ἀκόμη τυ-

φλός; Ἀναμφιβόλως ὑπάρχουν στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δυσχέρειες, ἀλλ' αὐτὲς δὲν εἶναι δυσκολίες τῆς αὐτῆς τάξεως μὲ ἐκεῖνες ποὺ παρετήρησα ἐν σχέσει μὲ τὸν ὅρο «ἀγαθός». Ἐπὶ πλέον οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων ποὺ καλοῦνται ἐρυθρὰ δὲν εἶναι ἀπλῶς διαφορὲς βαθμοῦ. Μὲ τοὺς ὅρους, σάν, π.χ., τὸν ὅρο «τραπέζι», ὑπάρχουν πολὺ λιγώτερες δυσκολίες. Κάποιος στὸν ὁποῖο ἐξηγοῦμε ὅτι ὁ ὅρος «τραπέζι» δηλοῖ ἓνα ἐπιπλο μὲ κάποια χρῆσι, ἐὰν αὐτὸς καταλάβῃ τὴν ἐξήγησιν τοῦ ὅρου καὶ τὴν χρῆσιν του, αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ ἓνα τραπέζι, ἐὰν τοῦτο τεθῇ ἐνώπιόν του. Ὁ ὁρισμὸς δηλαδὴ τοῦ ὅρου «τραπέζι» παρέχει κάποια νύξη γιὰ τὸ τί λογίζεται ὡς δεῖγμα τοῦ ὅρου αὐτοῦ. Γιὰ τοῦτο, ἐὰν ὑπάρχῃ κάποια πρακτικὴ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀναγνώριση τραπεζῶν, ἓνας καλὸς ὁρισμὸς τῆς λέξεως «τραπέζι» μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ στὸν πρακτικὸ αὐτὸ σκοπὸ. Διότι ὁ ὁρισμὸς ἀναμφίβολα περιορίζει τὸ πεδίο τῶν ἀντικειμένων ποὺ πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν ὡς πιθανὲς ἐφαρμογὲς τοῦ ὁριζομένου ὅρου. Οἱ ὁρισμοὶ περιορίζουν τὶς δυνατότητες, ἀποκλείοντες πράγματα ποὺ δὲν ἀνήκουν στὸ ὑπὸ ἐξέτασιν εἶδος. Ἐδῶ πάλιν μία παραδειγματικὴ περίπτωσις μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ἄλλων δειγμάτων, πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει μὲ τὴν περίπτωσιν τοῦ ὅρου «ἀγαθός». Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνδιεφέρετο ὄχι ἀπλῶς γιὰ τυπικοὺς ὁρισμοὺς (δηλαδὴ γιὰ κάτι ποὺ θὰ εἶχε μόνον θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον) ἀλλὰ γιὰ νὰ μᾶς παράσχῃ ἓνα κανόνα, ἐὰν τοῦτο εἶναι δυνατό, ποὺ θὰ χρησίμευε γιὰ καθορισμὸ τῶν πραγμάτων ποὺ λογίζονται ὡς κατάλληλα δείγματα μιᾶς Ἰδέας ποὺ ζητεῖται νὰ ὁρισθῇ (κάτι δηλαδὴ ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχῃ μεγάλον πρακτικὸ ἐνδιαφέρον), τότε μόνον μπορούμε νὰ ἀντιληφθοῦμε, γιὰτὶ αὐτὸς βρῆκε δυσκολίες μὲ τοὺς ἠθικοὺς ὅρους. Διότι οἱ ὅροι αὐτοὶ προϋποθέτουν τὸ εἶδος τῶν ἐκτιμήσεων ποὺ ἐνυπάρχουν, ὅταν καλοῦμε κάτι ἀγαθόν. Αὐτὸς μπορεῖ (καὶ τονίζω τὸ μπορεῖ) νὰ ἐσκέφθῃ ὅτι εἶναι μία ἀνόητη ἔρευνα νὰ ψάχνῃ γιὰ ὁρισμοὺς τῶν ἠθικῶν ὄρων ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν τὶς πρακτικὲς συνέπειες ποὺ τόσο ἐπιθυμοῦσε, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι πρόκειται νὰ γίνουν ἐνάρετοι. Τὸ ἐὰν πράγματι ἐσκέφθῃ ἢ δὲν ἐσκέφθῃ ἔτσι εἶναι ἓνα ζήτημα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐρευνηθῇ καὶ δὲν ἔχει ὡς ἐκ τούτου νόημα. Ἴσως οἱ ἄνθρωποι ἐπρόκειτο νὰ γίνουν ἐνάρετοι διὰ τῆς γνώσεως· ὅμως δὲν ἦτο ἡ γνώσις αὐτοῦ τοῦ εἶδους ποὺ ἐχρειάζετο.

Δὲν νομίζω ὅμως ὅτι ὁ Πλάτων ἐθεώρησε τὴν ζήτησιν αὐτὴ ἀδύνατη. Πράγματι αὐτὸς φαίνεται νὰ ἀφιέρωσε σ' αὐτὴ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του. Ἐξ ἄλλου τὸ ἐνδιαφέρον του ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐνισχυθῇ ἀπὸ ἄλλα παράλληλα ποὺ αὐτὸς εἶδε νὰ ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἠθικῶν ὄρων καὶ ὄρων ποὺ ἀναφέρονται σ' ἄλλες περιοχές· καὶ ἐδῶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι μεγάλη.

Εἶπα προηγουμένως ὅτι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἀπορρίπτει, π.χ., τὴν ΕΕΦΣΠΑ, τόμος ΚΕ' (1974 - 1977)

γνώμη ὅτι ἡ ἀνδρεία συνίσταται στὸ νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃς τὴν παράταξή σου κατὰ τὴν μάχη, ἐπειδὴ νομίζει ὅτι ἡ περίπτωση αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ ἓνα μὴ ἀμφιλεγόμενο κριτήριον τῆς ἀνδρείας, ἀφοῦ ἐνίοτε εἶναι ἀνδρεία τὸ νὰ πράξῃς ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Ἐδῶ ἡ ἴδια πράξις κάτω ἀπὸ διαφορετικὰς περιστάσεις μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνδρεία καὶ νὰ μὴ εἶναι ἀνδρεία, ἀλλὰ εἰλικία. Ἔτσι ἡ ἴδια πράξις φαίνεται νὰ ἔχῃ ἀντίθετα χαρακτηριστικὰ σὲ διαφορετικὰς στιγμὰς καὶ κάτω ἀπὸ διαφορετικὰς περιστάσεις ἢ ἀπὸ διαφορετικὴ ἀποψη ἐξεταζομένη. Ἄλλ' αὐτὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ θέση τοῦ δόγματος τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἐναντίων. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου ποὺ ἔχουν σχέση μετὰ τὸ δόγμα αὐτὸ (π.χ. τὸ θαλάσσιον ὕδωρ εἶναι καθαρώτατον καὶ μιαιώτατον, ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὡτὴ, τὸ ἴδιο εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος) ἐξηγοῦνται ὡς ἐξῆς: τὸ ἴδιο πρᾶγμα φαίνεται νὰ ἔχῃ ἀντίθετα γνωρίσματα κάτω ἀπὸ διαφορετικὰς συνθήκας. Ἡ συνήθης φυσικὴ μεταβολὴ εἶναι ἓνα δεῖγμα αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἀλλ' ὄχι ἓνα παράδειγμα. Πιστεύω ὅτι ὁ Πλάτων ὑπέστη κυρίως ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖον τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἡρακλείτου καὶ εἶδε κάποια σχέση μετὰ τῆς ἡρακλειτικῆς αὐτῆς ἀπόψεως καὶ τῶν ἀντιλήψεων ἐκείνων ποὺ ἐνόμισε ὅτι ἐδέχετο ὁ Σωκράτης.

Πράγματι ὑπάρχει κάποια σχέση, ἐπειδὴ, πλὴν τῆς περιπτώσεως τῆς ἀμέσου φυσικῆς ἀλλαγῆς, ἡ δυνατότης ποὺ ἔχει ἓνα πρᾶγμα νὰ δέχεται ἀντίθετα χαρακτηριστικὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀπόδοση τῶν γνωρισμάτων (τῶν χαρακτηριστικῶν) εἶναι σχετικὴ μετὰ τὶς περιστάσεις, σχετικὴ πρὸς τὴν ἀποψη ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξετάζεται καὶ μετὰ τὰ κριτήρια τὰ ὁποῖα κρίνεται. Ἐνεκα τούτου οἱ ὅροι, διὰ τῶν ὁποίων τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἐκφράζονται, εἶναι «σχετικοὶ» (relative)· καὶ ὑπάρχουν πολλὰ χωρία τόσο στοὺς πρῶιμους ὅσο καὶ στοὺς διαλόγους τῆς μέσης περιόδου, ὅπου ὁ Πλάτων, ἀντιπαραβάλλων τὶς Ἰδέας καὶ τὰ αἰσθητά, τὸ κάνει κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ἡ ἀντίθεση αὐτὴ βασίζεται πᾶν στοὺς σχετικοὺς ὅρους, ὅπως εἶναι: «ῥαῖος», «καλός», «μεγάλος» (Φαῖδ. 100e), «δίκαιος», «ἀγαθός» (Πολ. 476a), «διπλάσιος», «ἐλαφρὸς» (Πολ. 479b). Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὰ μαθηματικὰ δείχνει μιὰ παρόμοια ἐπίδραση ἐπάνω του ποὺ προέρχεται ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους· ἀλλὰ ἂν καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ἐνδιέφεροντο γιὰ τὰ ἐναντία, ὅμως δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίαι ποὺ νὰ δείχνουν ὅτι τοὺς ἀπασχολοῦσε τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἴδιο πρᾶγμα μπορεῖ νὰ δηλῶνῃ τὸ ζεῦγος τῶν ἐναντίων. Ἴσως αὐτοὶ ἐπιθυμοῦσαν νὰ τονίσουν τὸ σημεῖον ὅτι ὁ κόσμος μπορεῖ μόνον νὰ συλληφθῇ ὁμοῦ ὡς ἐν καὶ πολλά. Ἄλλ' ἐὰν ἔτσι ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τότε ἡ γνώμη αὐτὴ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν θέση ὅτι ἓνα μοναδικὸ πρᾶγμα μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὁμοῦ ὡς ἐν καὶ πολλά. Ἄλλ' ὁ Πλάτων δέχεται αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν θέση (Πολ. 525a) καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀ-

ριθμοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐλκύσῃ τὸ μάτι τῆς ψυχῆς πρὸς τὶς Ἰδέες.

Ἡ ἰδέα μπορεῖ νὰ πράξῃ αὐτό, ἐπειδὴ, μολονότι πᾶν αἰσθητὸ πρᾶγμα μπορεῖ νὰ εἶναι, καὶ πρέπει νὰ εἶναι, μαζί ἓνα καὶ πολλὰ (one and many), ἐξ αἰτίας τῆς μεταβλητότητος τῶν περιστάσεων, μέσα στὶς ὁποῖες αὐτὸ ὑπάρχει ἢ δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἡ Ἰδέα «Ἐν» πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι μία καὶ οὐδέποτε εἶναι ἢ λογιζέται ὅτι εἶναι πολλά. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἄλλες Ἰδέες. Μία δὲ ἐπὶ κρίσις τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν εἶναι ὅτι ἡ Ἰδέα ποὺ ὀνομάζεται ἀπὸ ἓνα σχετικὸ ὄρο πρέπει νὰ εἶναι τέτοια ὥστε ὁ ὄρος αὐτός, ἔτσι χρησιμοποιούμενος, νὰ ἀποβάλλῃ τὴν σχετικότητά του. Πῶς μπορεῖ αὐτὸ νὰ συμβῇ, ἀφοῦ ἡ λογικὴ τοῦ ὄρου αὐτοῦ εἶναι ὅτι αὐτὸς εἶναι σχετικὸς (relative); Νομίζω ὅτι ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ὀρθή. Ἐὰν εἶναι ἀδύνατον ὁ σχετικὸς ὄρος (relative term) νὰ χάσῃ τὴν σχετικότητά του, ὅταν χρησιμοποιεῖται γιὰ μιὰ Ἰδέα, ἡ αὐτὴ ἀδυνατότης ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἀπολύτου προτύπου τῆς ἀγαθότητος καὶ τῶν ἄλλων ἠθικῶν ἐννοιῶν, τὶς ὁποῖες ἀναζητεῖ ὁ Σωκράτης κατὰ τὸν Πλάτωνα. Ἐὰν τὰ ἐρωτήματα «Τί εἶναι ὁσιότης», «τί εἶναι ἀνδρεία», κλπ. εἶναι δυνατόν νὰ λάβουν ἀπάντηση τέτοιας μορφῆς ὥστε οἱ ἀπαντήσεις νὰ παρέχουν ἓνα ἀναμφίλεκτο μέσο γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς καταλλήλου ἠθικῆς δράσεως, ὅ,τι ζητεῖται εἶναι ἓνας ὀρισμὸς τῆς ἀρετῆς ποὺ νὰ παρέχῃ ἓνα ἀπόλυτο πρότυπο, καθὼς ὁ Σωκράτης λέγει στὸν *Εὐθύφωνα*. Στὴν περίπτωσιν αὕτη τὸ ἀπόλυτο πρότυπο (standard) τῆς ὁσιότητος ἢ τῆς ἀνδρείας θὰ πρέπει νὰ δηλώνῃ σειρὲς ἀπὸ πράξεις ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν, σὲ μεταβαλλόμενες συνθήκες, νὰ θεωροῦνται ὅτι φανερῶνουν μαζί μὲ τὴν ἀρετὴ τῆς ὁσιότητος ἢ τῆς ἀνδρείας καὶ τὶς ἀντίθετες καταστάσεις (δηλ. τῆς ἀνοσιότητος καὶ τῆς δειλίας). Τότε ὅμως οἱ ὄροι ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ ἐκτιμηθῇ μιὰ πράξις θὰ πρέπει νὰ ἀποβάλουν τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμά των, δηλαδὴ τὴν σχετικότητα. Καὶ τοῦτο εἶναι κατὰ τὸ ἀδύνατον.

Δυνάμεθα τώρα νὰ ποῦμε ὅτι ἡ Πλατωνικὴ Ἰδέα ἦτο ὅ,τιδήποτε ἱκανοποιοῦσε τὰ κριτήρια ποὺ ὁ Πλάτων ἐνόμισε ὅτι εἶναι κατάλληλα γιὰ ἐκεῖνο ποὺ ζητοῦσε ὁ Σωκράτης. Ἡ Ἰδέα τῆς ἀνδρείας καθ' ἑαυτὴν (αὐτὸ τὸ ἀνδρεῖον), π.χ., θὰ ἦτο ἐκεῖνο ποὺ ὁ Σωκράτης ζητοῦσε, ὅταν ρωτοῦσε «Τί εἶναι ἀνδρεία;», ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι αὐτὸς δὲν θὰ ἱκανοποιεῖτο μὲ τίποτε ἄλλο παρὰ μὲ τὸν καθορισμὸ τῆς ιδεᾶς συμπεριφορᾶς ποὺ φανερῶναι τὴν ἀνδρεία κατὰ τρόπο ἀπόλυτο καὶ ἀναμφίλεκτο. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λογικὴ τῶν ὄρων αὐτῶν ἀποκλείει ἓνα τέτοιο καθορισμὸ ποὺ νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῇ στὸν κόσμον μας, ὁ Πλάτων ζήτησε τὴν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματός του αὐτοῦ σ' ἓνα ἰδεατὸ κόσμον, πρὸς τὸν ὁποῖο ὁ δικός μας κόσμος ἀπλῶς προσεγγίζει. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ὁ κόσμος μας (ὁ αἰσθητός) μπορεῖ νὰ πλησιάσῃ αὐτὸν (νὰ μετᾶσχῃ σ' αὐτόν, ἢ νὰ μιμη-

θῇ αὐτόν, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τις λέξεις τοῦ Πλάτωνος) ἐξηγεῖ γιατί ἡ φιλοσοφικὴ διερεύνηση τῶν Ἰδεῶν διὰ τῶν λόγων, ὁ καλούμενος «δεύτερος πλοῦς» τοῦ *Φαῖδωνος* 99d, μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἄμεσο ὑποκατάστατο γιὰ τὴν ἀπογοήτευση ποὺ αἰσθάνθηκε ὁ Σωκράτης γιὰ ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἔδωσε ὁ Ἀναξαγόρας, δηλαδὴ τὴν ἐξηγήση τῶν πραγμάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου ὑπὸ πρίσμα τεολογικόν. Ἐὰν τὰ πράγματα προσεγγίζουν τις Ἰδέες καὶ ἂν οἱ Ἰδέες μόνες τους ἀποτελοῦν ιδεώδη (ideals), ὑπάρχει κάποια ἐλπίδα νὰ ἐξηγηθοῦν τὰ ὄντα τοῦ κόσμου ὡς ποθοῦντα τὸ ἀγαθόν. Σ' αὐτὸ τὸν κόσμον, καθὼς λέγει ὁ *Τίμαιος*, ὁ λόγος πείθει τὴν ἀνάγκη· ὑπάρχει κάποια προσδοκία, ἀλλ' ὄχι ἐγγύηση ὅτι τὰ πράγματα τοῦ κόσμου θὰ διαταχθοῦν καλῶς. (Στὴν ὑστέρα πλατωνικὴ φιλοσοφία πιστεύω ὅτι ἡ ὀρθὴ διάταξη τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ἰδεῶν —καὶ ὄχι οἱ ἴδιες οἱ Ἰδέες— ἀποκτᾷ αὐξανούσα σπουδαιότητα). Στὸν *Φαῖδωνα* εἶναι ἡ ἀπλὴ ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν ποὺ φαίνεται νὰ ἀποτελῇ τὸν ιδεώδη σκοπὸ πρὸς τὸν ὁποῖο τὰ ὄντα αὐτοῦ τοῦ κόσμου προσεγγίζουν. Ἡ μεταβολὴ ποὺ ὑπάρχει στοὺς ὑστέρους διαλόγους ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο ἴσως ὀφείλεται στὴν ἀντίληψη ποὺ ὑπάρχει, οὐχὶ ἐμφανῶς, στὸν *Παρμενίδη* ὅτι οἱ Ἰδέες δὲν μποροῦν νὰ συνδυάσουν τοὺς ρόλους ποὺ ἔπρεπε νὰ συνδυάσουν στὴν προηγούμενη περίοδο· ἔτσι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀπάντηση στὸ σωκρατικὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι τὸ Χ;», ἡ ὁποία νὰ διδῇ μαζὶ τὴν οὐσία τοῦ ἐξεταζομένου πράγματος καὶ νὰ παρέχῃ ἓνα κριτήριον μὲ τὸ ὁποῖο θὰ προσδιορίζωνται τὰ δειγμάτων αὐτοῦ· ὁπωσδήποτε αὐτὸ δὲν συμβαίνει στίς ἐνδιαφέρουσες ἐκεῖνες περιπτώσεις, ὅπου οἱ ὑπὸ ἐξέταση ὄροι εἶναι σχετικοί.

Ἐπρότεινα ὅτι ὁ Πλάτων ἐνόμισε πῶς ὁ Σωκράτης ζητοῦσε κάτι μὲ τέτοια χαρακτηριστικὰ ποὺ κανένα αἰσθητὸ πρᾶγμα νὰ μὴ ἀνταποκρίνεται σ' αὐτά· ὡσαύτως ἐπρότεινα ὅτι οἱ περιπτώσεις ποὺ μιλοῦν γι' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα στοιχοῦν πρὸς ὅσα αὐτὸς εἶχε μάθει ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο —ὄχι τὸ δόγμα περὶ τῆς καθολικῆς ροῆς (τοῦτο εἶναι μεταγενέστερο) ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι τὸ αὐτὸ αἰσθητὸ πρᾶγμα μπορεῖ νὰ ἔχῃ ὡς γνώρισμα τὸ ζεῦγος τῶν ἐναντίων.

Ὅμως τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς ἐνόμισε πῶς ὁ Σωκράτης ζητοῦσε ἓνα τέτοιο μὴ ἐμπειρικὸ ὄν, μία Ἰδέα, δὲν ἐξηγεῖ γιατί ἐκεῖνος ἐσκέφθη ὅτι τὸ πρᾶγμα αὐτὸ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ. Προσεπάθησα νὰ δεῖξω ὅτι μιὰ τέτοια ζήτηση μοιάζει μὲ τὸ κυνὴγι τῆς ἀγριόχηνας. Γιατί ὁ Πλάτων ἐσκέφθη ἔτσι; Ποῖοι λόγοι τὸν ὠδήγησαν σ' αὐτὸ τὸν δρόμο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν σεβασμὸ τοῦ πρὸς τὸ δάσκαλό του τὸν Σωκράτη; Ἐὰν δὲν θέλουμε νὰ ἀπαντήσουμε στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ μόνον κατὰ τρόπο ψυχολογικόν —δηλαδὴ ὅτι ψυχολογικῶς συνέβη ὁ Πλάτων νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὸ τὸν δρόμο— τότε θὰ πρέπει νὰ ζητήσουμε τοὺς λόγους ποὺ εἶχε ὥστε νὰ πιστεύῃ στὴν ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν.

Ἄτυχῶς, ὅπως εἶπα καὶ προηγουμένως, δὲν ὑπάρχουν ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν Ἰδεῶν στοὺς διαλόγους. Τὰ χωρία ποὺ φαίνεται νὰ λέγουν κάτι ποὺ μοιάζει μὲ ἐπιχείρημα συνήθως ἀκολουθοῦν ἄλλες προτάσεις, στίς ὁποῖες διατυπώνονται ἀπόψεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν καὶ αὐτὲς γίνονται ἀποδεκτὲς ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς συζητήσεως χωρὶς ἐπιχειρηματολογία. Στὸ τελευταῖο ἐπιχείρημα τοῦ *Φαίδωνος* γιὰ τὴν ψυχὴ φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ κάποια ἐξαίρεση σ' αὐτὴ τὴν τακτικὴ, ἐπειδὴ τὸ ἐπιχείρημα στηρίζεται ἐπάνω σὲ λογικὲς διαδικασίες, οἱ ὁποῖες ὅμως θεμελιώνονται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὑπάρχουν οἱ Ἰδέες. Ἄλλ' ἢ ὑπόθεση αὐτὴ παραμένει τελικὰ ὑπόθεση καὶ δὲν ἀποδεικνύεται, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Κέβης, ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Σωκράτης τὴν ἀποδέχονται πρόθυμα. Ὑπῆρχαν φυσικὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν Ἰδεῶν ποὺ ἐκυκλοφοροῦντο στὴν Ἀκαδημία καὶ τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει καὶ κρίνει. Αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα εἶναι τυπικὰ καὶ ιδιόρρυθμα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ταιριάζουν μὲ ὅσα διετυπώθησαν στοὺς διαλόγους· ἀλλὰ παραμένει ἀσαφές, ἐὰν ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίησε τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ ἢ ἐὰν ἦσαν πρᾶσπάθειες τῶν ὁπαδῶν του νὰ δώσουν τυπικὴ μορφή στοὺς λόγους ποὺ εἶχε ὁ Πλάτων κατὰ νοῦν καὶ ποὺ ἴσως σχετίζονται μὲ ὅσα λέγονται στοὺς διαλόγους. Τεῖνω νὰ δεχθῶ ὅτι τὸ δεύτερο συνέβη. Ἐὰν ἔτσι ἔξῃ τὸ πρᾶγμα, τότε δὲν ἔχουμε ἀνεξάρτητα στοιχεῖα, διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ὑπάρχουν στοὺς διαλόγους ποὺ νὰ μᾶς δείχνουν τὸ εἶδος τῶν σκέψεων ποὺ ὁ Πλάτων ἔκανε γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν πίστιν του στὴν ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν.

Ἴσως ὁ Πλάτων οὐδέποτε νὰ ἔκανε τέτοιες σκέψεις. Ἴσως ἦτο ἀρκετὸ γι' αὐτὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Σωκρατικὴ ζήτησις ὠδήγοῦσε πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, μολονότι ὁ Σωκράτης δὲν πίστευε στίς Ἰδέες. Ὑπάρχουν ὅμως μερικὲς ἐνδείξεις στοὺς διαλόγους ποὺ ὁμιλοῦν γιὰ τὸ ἀντίθετο. Ἡ πιὸ σοβαρὴ ἐνδειξὴ εἶναι τὸ χωρίο τοῦ *Φαίδωνος* 74bff. Στὸ χωρίο αὐτὸ ἀντιπαράτιθενται τὰ ἴσα ξύλα καὶ οἱ ἴσοι λίθοι πρὸς ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ εἶναι ἴσα καθ' ἑαυτὰ (αὐτὰ τὰ ἴσα). Αὐτὴ ἡ ἀντιπαράθεση ἔχει συζητηθῇ ὑπὸ πολλῶν καὶ ἰδιαίτερα βαρύτης ἐδόθη στὴν κατὰ πληθυντικὸ ἀριθμὸ φράση «αὐτὰ τὰ ἴσα», ἐπειδὴ ὁ ἐνικὸς ἀριθμὸς τῆς φράσεως αὐτῆς («αὐτὸ τὸ ἴσον»), ὡς παρετήρησα προηγουμένως, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Πλάτων ἀναφέρεται στὴν Ἰδέα. Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ὁ πληθυντικὸς χρησιμοποιεῖται ἀπλῶς γιὰ νὰ δηλωθῇ ἡ τυπικὴ ἀντίθεση ἀφ' ἑνὸς μὲν μεταξὺ τῶν ξύλων καὶ τῶν λίθων ποῦ, ἐὰν εἶναι ἴσα, δὲν εἶναι ἴσα καθ' ἑαυτὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅ,τιδήποτε εἶναι ὄντως ἴσον καθ' ἑαυτό. Ὡς ὁ Πλάτων ἐν συνεχείᾳ δείχνει, ὑπάρχει μόνον ἓνα πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἴσον καθ' ἑαυτό, δηλαδὴ ἡ Ἰδέα τῆς ἰσότητος, ἢ Ἰσότης. Ἡ κατανόηση τοῦ χωρίου αὐτοῦ περιπλέκεται ἀπὸ τὴν ἀσάφεια ποὺ ὑπάρχει στὸ κείμενο στὸ χωρίο 74b 8-9. Ὁμοίως ἡ ἐρμηνεία δυσχεραίνεται καὶ ἀπὸ

τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀντίθεση ἐκφράζεται μὲ ὅρους, ὅπως ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται ἢ ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ φαίνεται. Δοθέντος τώρα τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ λίθοι καὶ τὰ ξύλα πράγματι φαίνονται ἢ ποιοῦν νὰ φαίνονται ἴσα ἢ ἄνισα σὲ διάφορα άτομα ἢ σὲ διαφορετικὰς περιστάσεις, ἡ ἀντίληψη ὅτι αὐτὸ τὸ ἴσον δὲν φαίνεται ἔτσι, εἶναι (τὸ καλὺτερον ποὺ μπορούμε νὰ ποῦμε) ζήτημα πίστεως. Ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ πιστεύει ὅτι ἐκεῖνος ποὺ τίθεται ἐνώπιον τῆς Ἰδέας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὴν ἀναγνωρίσῃ, ἀλλὰ δὲν εἶναι καθόλου σαφὲς γιὰ αὐτὸ πρέπει νὰ συμβαίη.

Ἄλλ' ἄς ἀφήσουμε αὐτὰς τὰς δυσκολίας κατὰ μέρος καὶ ἄς προσπαθῇ-
σουμε νὰ δοῦμε μήπως μπορούμε νὰ βγάλουμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ χωρίο κάποιον ἐπιχειρήμα ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἰδεῶν. Πρέπει βέβαια νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ χωρίον δὲν ἀποτελεῖ τυπικὸ ἐπιχειρήμα. Ἡ ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν ὁμολογεῖται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς συζητήσεως καὶ ἡ συζήτηση ποὺ γίνεται σκοπεύει νὰ δείξῃ ὅτι αὐτὰς δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὰ αἰσθητὰ πράγματα. Παρὰ ταῦτα ἡ ὅλη συζήτηση ἀποτελεῖ ἓνα ἐπιχειρήμα ὑπὲρ τῆς θεωρίας τῆς ἀναμνήσεως — δηλαδὴ ὅτι θὰ πρέπει νὰ εἶχαμε γνωρίσει τις Ἰδέες σὲ μιὰ ἄλλη μας ὑπαρξή, ὡς ψυχὴς ξέχωρα ἀπὸ τὸ σῶμα, καὶ τώρα ἀναμνησκόμεθα αὐτὴ τὴν γνώσιν τῶν Ἰδεῶν τῇ βοηθείᾳ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ κατασκευάσω ὁλόκληρον τὸ ἐπιχειρήμα. Τὸ μῆμα τοῦ ἐπιχειρήματος ποὺ ἔχει σημασίαν γιὰ τὴν συζήτησίν μας εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ χωρίου 74dff ὅτι, ὅταν βλέπουμε ἴσους λίθους ἢ ἴσα ξύλα ἀναγνωρίζουμε αὐτὰ ὡς ἑλλειπῶς ἴσα· αὐτὰ δέονται τοῦ τελείου, τῆς Ἰσότητος. Γι' αὐτὸ βλέποντες αὐτὰ, ἰσχυρίζεται ὁ Πλάτων, ἐνθυμούμεθα τὴν Ἰσότητα πρὸς τὴν ὁποίαν τείνουν, μολοντί εἶναι λειψά. Τὸ κύριο σημεῖον εἶναι τὸ ἐξῆς: βλέποντες πράγματα, ὅπως λίθους καὶ ξύλα, ὡς ἴσα πράγματα δὲν βλέπουμε τὴν πλήρη Ἰσότητα, ἀλλὰ κάτι τὸ ἐλλιπές. Τοῦτο μπορούμε νὰ τὸ ἐκφράσουμε ὡς ἐξῆς μὲ ὅρους μὴ Πλατωνικούς: Τὸ βλέπειν κάτι ὡς ἴσον εἶναι τὸ νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι αὐτὸ ὑπάγεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς ἰσότητος. Ἄλλ' ἂν προσέξουμε θὰ δοῦμε ὅτι αὐτὸ, ἂν εἶναι ἐμπειρικὸ ἀντικείμενον, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπαχθῇ κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐννοίαν κατὰ τρόπο ἀναμφίλεκτον, ἀσχέτως ἂν φαίνεται ἴσον. Ἄλλὰ τὸ νὰ βλέπουμε τὸ πρᾶγμα κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο πάντοτε μοιάζει μὲ τὸ νὰ βρισκώμεθα πάντοτε σὲ παραίσθησιν. Ὁ Πλάτων σημειώνει τὴν δυνατότητα πλάνης τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς τῆς ὑφῆς στὴν *Πολιτεία* 477e, ἂν καὶ εἶναι συζητήσιμο, ἂν αὐτὸς προσδιορίζῃ τὸ εἶδος τῆς πλάνης ἐν προκειμένῳ σωστά. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπόκεινται σὲ ἀντιληπτικὴ πλάνη, ἀλλὰ τὸ βλέπειν δύο αἰσθητὰ πράγματα ὡς ἴσα ἢ ὡς ὠραῖα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐγκλείῃ πάντοτε τὴν πλάνην. Ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ πιστεύῃ ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ συμβαίη, ἐπειδὴ τέτοια πράγματα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀναμφίλεκτα ἴσα ἢ ὠραῖα. Ὅμως στὸ χωρίον τοῦ *Φαίδωνος* ποὺ ἐξετάζουμε αὐτὸς

ὑποδηλοῖ ὅτι μπορούμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ ὅτι, κατ' ἀκολουθίαν, ἡ πλάνη προκύπτει μόνον ἐὰν ἀποτύχουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ἢ νὰ κρίνουμε τὰ πράγματα ὡς ἴσα ἢ ὡς ὠραῖα χωρὶς ἐπιφυλάξεις. Ἄλλ' ἡ συνήθης ἀντίληψη (perception) δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐγκλείη τέτοιες κρίσεις. Γιὰ τοῦτο ἡ ἀναγνώριση τοῦ γεγονότος —ἐὰν εἶναι γεγονὸς— ὅτι ἡ ἰσότης ποὺ ἔχουν τὰ ξύλα καὶ οἱ λίθοι εἶναι ἐλλειπῆς ἰσότης, μπορεῖ νὰ προκύψῃ μόνον ἀπὸ τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμό. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν συμβαίνει πάντοτε, ὡσάκεις βλέπομε ἴσα ξύλα καὶ λίθους, νὰ ἐνθυμούμεθα τὴν τέλεια ἰσότητα· μᾶλλον ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς μπορεῖ νὰ εἰσηγηθῇ ὅτι ἀπαιτεῖται νὰ ἐνθυμούμεθα κάτι τέτοιο.

Θὰ ἦτο γεγονὸς ὅτι πρέπει νὰ ἀναμνησκώμεθα κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἐὰν συνέβαινε νὰ μὴν ἔχουμε καμμιὰ ἀντίληψη τῆς τελείας ἰσότητος. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση φαίνεται εὐλογη σὲ πολλοὺς φιλοσόφους καὶ στὸν Πλάτωνα, ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς σπουδαιότητος ποὺ μιὰ τέτοια ἰδέα τῆς τελείας ἰσότητος ἔχει στὰ μαθηματικά. Ἡ εἰσήγησις αὐτὴ φαίνεται λιγώτερο εὐλογη, ὅταν πρόκειται γιὰ ἄλλους ὅρους ποὺ χρησιμοποιοῖ ὁ Πλάτων, ὅπως τοὺς ὅρους «ὠραῖος» καὶ «ἀγαθός». Ἴσως πρέπει νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι, ὡς ἤδη εἶπα, δὲν ὑπάρχει τέτοια ἰδέα, ὡς εἶναι ἡ ἰδέα τῆς τελείας ὠραιότητος ἢ τῆς ἀγαθότητος. Ὅμως ὁ Πλάτων σκέπτεται ὅτι ὑπάρχουν τέτοιες ἰδέες ἢ ἔννοιες καὶ ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς δεικνύει ὅτι αὐτὲς ἔχουν ἀτελῆ μόνο δείγματα μέσα στὰ αἰσθητὰ πράγματα. Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἐν συνεχείᾳ ἐγείρεται εἶναι τὸ ἑξῆς: Πῶς ἀποκτοῦμε αὐτὲς τὶς ἔννοιες;

Ὁ Πλάτων δὲν θέτει ἐμφανῶς τὸ ἐρώτημα αὐτό· ἀλλ' αὐτὸ ὑπονοεῖται ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς ἀναμνήσεως ποὺ εἰσηγεῖται ὅτι βλέποντες τὰ ξύλα ὡς ἴσα ἐνθυμούμεθα ἢ ἔπρεπε νὰ ἐνθυμούμεθα τὴν Ἰδέαν τῆς Ἰσότητος, τὴν Ἰσότητα. Διότι ὑπάρχει ἡ πρόσθετη ὑποδήλωση σ' αὐτὴ τὴ γνώμη ὅτι δὲν θὰ βλέπαμε τὰ πράγματα ἔτσι, ἐὰν δὲν ἀναμνησκώμεθα. Διάφοροι ἔχουν εἰσηγηθῇ ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀναμνήσεως τοῦ Πλάτωνος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν δοξασία περὶ τῶν *a priori* ἐννοιῶν ἢ περὶ τῆς *a priori* γνώσεως. Ἔτσι τὸ ἐπιχείρημα, ἐκφραζόμενο μὲ σύγχρονη ὁρολογία, λέγει ὅτι μπορούμε νὰ δοῦμε τὰ πράγματα ὡς ἴσα, ἐκτὸς ἐὰν ἔχουμε μέσα μας τὴν ἔννοια τῆς τελείας ἰσότητος. Στὴν πλατωνικὴ ὁρολογία αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ εἴχαμε γνώση τῆς ἰσότητος σὲ μιὰ προτέρα ὑπαρξή μας καὶ ὅτι δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε τέτοια γνώμη, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε κάτι ποὺ νὰ τὸ γνωρίσαμε. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξεταζομένη ἡ ἀπάντησις τοῦ Πλάτωνος στὸ ὑποδηλούμενο ἐρώτημα «ἀπὸ ποῦ ἔχουμε τὴν ἔννοια τῆς ἰσότητος;» εἶναι ἡ ἑξῆς: Τὴν ἔχουμε ἀπὸ τὴν γνωριμία μας μὲ αὐτὸ τὸ ἴσον σὲ κάποια προτέρα ὑπαρξή μας. Ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ γνωριμία (*acquaintance*) δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐμπειρικὴ καὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων, πρέπει νὰ ἔχη συμβῇ σὲ μιὰ προτέρα, μὴ σωματικὴ ὑπαρξή μας.

Ἐπάρχουν πολλὰ σημεῖα ποὺ ἐπιδέχονται κριτικὴ σ' αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα (τὸ ὁποῖον ἐπιχείρημα, πρέπει νὰ τονισθῇ, ἔχει συγκροτηθῇ ἀπ' ὅσα λέγει γενικῶς ὁ Πλάτων καὶ ὄχι ἀπ' ὅσα βρίσκουμε ἀπ' εὐθείας νὰ λέγονται ἀπ' αὐτὸν γιὰ τὸ θέμα αὐτό). Εἶναι ἴσως ἀξιοσημεῖωτο τὸ γεγονός ὅτι εὐρίσκουμε παρόμοιο ἐπιχείρημα στὸν Καρτέσιος ἐκεῖ ποὺ ἐπιχειρηματολογεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ. Στὸν τρίτο *Διαλογισμὸ* ὁ Καρτέσιος ζητεῖ νὰ βρῇ ποία εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ιδέας μας γιὰ τὸ τέλειον ὃν καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τέτοια ιδέα δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους, οὔτε ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ πράγματα, ἐπειδὴ τόσον ἐμεῖς ὅσο καὶ ἐκεῖνα στερούμεθα τῆς τελειότητος ποὺ θὰ προσδιώριζε τὴν πηγὴ μιᾶς τέτοιας ιδέας. Γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἓνα τέλειον ὃν, ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ αὐτῆς τῆς ιδέας καὶ τοῦτο εἶναι ὁ Θεός. "Ὅτι εἶναι ἐσφαλμένο σ' αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα εἶναι στὴν οὐσία ὁμοιο μὲ τὸ σφάλμα τοῦ Πλάτωνος στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ ἐπιχειρήματός του, δηλαδὴ μὲ τὸ σφάλμα ποὺ ὑπάρχει στὸ μέρος ἐκεῖνο ποὺ βρίσκεται μετὰ τὰ ὅσα λέγει πρὸς ἱκανοποίησίν του ὅτι ἡ ἀντίληψη τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων ὡς ἴσων προϋποθέτει τὴν ιδέα τῆς τελείας ἰσότητος. Τὰ ἀρχικὰ μέρη τοῦ ἐπιχειρήματός του δὲν ἀντιστοιχοῦν στὰ ὅσα λέγει ὁ Καρτέσιος, ἐπειδὴ αὐτὸς δὲν θέτει ὡς ἀφετηρίαν τοῦ ἐπιχειρήματός του κάτι ποὺ βλέπουμε, ἀλλὰ μόνο τὸ γεγονός ὅτι σκεπτόμεθα: "Ἀς υποθέσουμε ὅτι ἔχουμε τὴν ιδέα τοῦ τελείου ὄντος. (Ἐὰν ὑπάρχῃ κάποιος σκεπτικισμὸς ὡς πρὸς αὐτό, ἀναμφίβολα δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο γιὰ τὸ ὅτι ἔχουμε τὴν ιδέα, π.χ., τῆς τελείας εὐθείας γραμμῆς). Ἀπ' αὐτὸ ὅμως δὲν συνάγεται ὅτι πράγματι ἓνα τέτοιο τέλειον ὃν ὑφίσταται ὥστε νὰ ἔχουμε ἐμεῖς τὴν ιδέα. Θὰ συνήγετο κάτι τέτοιο μόνο, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ Καρτέσιος ἐπίστευε, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ κάποια μορφή αἰτίας τῶν ιδεῶν μας (ideas), ποὺ νὰ ἔχῃ ὅλη τὴν πραγματικότητα ποὺ ὑπάρχει στὶς ιδέες. Ἀλλ' ὑπάρχει κάτι τὸ σκοτεινὸ καὶ συγκεχυμένο στὴ σκέψη ὅτι ἡ ιδέα ἔχει μιὰ πραγματικότητα. Ἐὰν συμβαίῃ, ὥστε ἡ ιδέα τοῦ τελείου ὄντος, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Καρτέσιος, νὰ δημιουργῆται μόνον ἀπὸ ἓνα τέλειον ὃν καὶ ὄχι ἀπὸ τίποτε ἄλλο, τότε πρέπει ἡ ἴδια ἡ ιδέα νὰ εἶναι τέλεια καὶ ὄχι κάτι ἄλλο γιὰ τὸ ὁποῖο αὐτὴ ἴσταται ὡς ιδέα. Γιὰ τοῦτο τὸ νὰ μιλοῦμε γιὰ πραγματικότητα τῆς ιδέας εἶναι κάτι τὸ ἀμφίσημο καὶ πρέπει νὰ διακρίνουμε μεταξὺ τῆς πραγματικότητος τῆς ιδέας καὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἡ ιδέα. Εἶναι δυνατό νὰ ἔχουμε τὴν ιδέα τοῦ τελείου χωρὶς αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ιδέα νὰ εἶναι τέλεια. Ἀλλὰ μόνο στὴν δευτέρα περίπτωση μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ αἰτία τῆς ιδέας, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια τελεία.

Κατὰ παρόμοιο τρόπο, ἔχοντας ὁ Πλάτων ἰσχυρισθῇ ὅτι πρέπει νὰ ἔχουμε τὴν ιδέα τῆς τελείας ἰσότητος (καὶ ἴσως καὶ τὶς ιδέες τῆς τελείας ὠραιότητος καὶ ἀγαθότητος κλπ.) ὑποθέτει ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κάτι τὸ

τελείως καὶ ἀναμφιλέκτως ἴσο πού νά εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ιδέας τῆς ἰσότητος. Ἀλλὰ μποροῦμε νά σχηματίσουμε τὴν ιδέα τοῦ τελείου ἀπὸ προσμίξεις καὶ συνδέσεις μὲ ἄλλες ιδέες, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι οὐδὲν ἀποκλείει τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ιδεῶν αὐτῶν στὴν προκειμένη περίπτωσι πού συζητοῦμε. Ἔτσι ἡ ιδέα τῶν τελείως εὐθειῶν γραμμῶν δὲν παρουσιάζει δυσκολίες, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ιδέα τοῦ ἀκριβοῦς ταιριασματος τῆς μιᾶς γραμμῆς πάνω στὴν ἄλλη· ὥστόσο ὑπάρχει δυσκολία ἐν σχέσει μὲ τὴν ιδέα τοῦ τελείως ὠραίου, ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς φύσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ ὄρου «ὠραῖος». Ἀλλ' οὔτε στὴ μιὰ οὔτε στὴν ἄλλη περίπτωσι ἡ κατανόησι πού ἔχουμε γιὰ τοὺς ὄρους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ κάποιου ὄντος πού ἀντιστοιχεῖ στὸν ἓνα ἢ στὸν ἄλλο ὄρο. Πράγματι, ὅτι ὁ Πλάτων λέγει εἶναι τὸ ἐξῆς: Δὲν μποροῦμε νά ἔχουμε τὴν ιδέα τοῦ Χ (ὅτιδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ Χ), ἐὰν δὲν ἔχουμε συναντήσῃ τὸ Χ. Αὐτὸ εἶναι λάθος· ἀλλ' εἶναι ἓνα λάθος πού κάνει ὁ Πλάτων καὶ πολλοὶ ἄλλοι φιλόσοφοι. Χωρὶς ὅμως αὐτὸ τὸ σφάλμα, δὲν ὑπάρχει δυνατότης νά θεμελιωθῇ ἡ πίστις στὴν ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν. Ἡ ὄντολογία, ὡς ἐκ τούτου, τοῦ Πλάτωνος βασίζεται πάνω στὴν γνωσιολογία του, ἡ ὁποία στὴν περίπτωσι αὐτὴ εἶναι ἀβάσιμη.

Ὅμως θὰ ἦταν λυπηρὸ νά σταματήσουμε ἐδῶ καὶ νά μὴ ἀποδώσουμε τὴν δέουσα σημασία στὸ μεγαλεῖο τῆς Πλατωνικῆς συλλήψεως περὶ τῶν Ἰδεῶν. Διότι, καθὼς εἶπα, ἐνῶ ἡ ὄντολογία του στηρίζεται στὴ γνωσιοθεωρία του, θὰ ἦτο σφάλμα νά δοῦμε τὴν Πλατωνικὴ θεωρία περὶ τῶν Ἰδεῶν ἀπλῶς ὡς μία προσπάθεια ἐρμηνείας γιὰ τὸ πῶς ἔχουμε ὀρισμένες ιδέες. Αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν σύμφωνο μὲ τὸ τι κάνει ὁ Πλάτων, ὅπως δὲν θὰ ἦταν ὀρθὸ νά δεχθῶμε ὅτι ὁ Καρτέσιος ζητοῦσε νά ἐξηγήσῃ πῶς ἐμεῖς ἔχουμε τὴν ιδέα τοῦ Θεοῦ. Στὴ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου καὶ ἄλλων λογοκρατῶν φιλοσόφων ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ σημαντικὸ μέσο γιὰ μιὰ μεταφυσικὴ ἀντίληψιν τοῦ κόσμου μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης κατανόησεως. Τὸ ἴδιο ἀληθεύει καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα. Οἱ Ἰδέες του δὲν ἰσοδυναμοῦν πρὸς τοὺς «θεοὺς», ἀλλὰ παίζουν τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὸ νά μᾶς παρέχουν μιὰ αἰτία γιὰ τὴν κατανόησι τοῦ κόσμου μας. Καθὼς ὁ Καρτέσιος ἐπίστευε ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι κατανοητὸς σὲ μᾶς χωρὶς τὸν Θεό, ἔτσι καὶ ὁ Πλάτων ἐπίστευε ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι κατανοητὸς σὲ μᾶς χωρὶς τὴν Ἰδέαν. Ἀρχικὰ, καθὼς προσεπάθησα νά δείξω, ὠδηγήθη στὴν ἀντίληψιν αὐτὴν, ἐπειδὴ ἐσκέφθη ὅτι τὰ σωκρατικὰ ἐρωτήματα μποροῦσαν νά λάβουν ἀπάντησι μόνον, ἐὰν ὑπῆρχε κάτι πού νά ἦτο μαζί ἰδεατὸ καὶ μὴ ἐμπειρικόν. Ὑπάρχει κάτι τὸ λειψὸ σὲ ὁποιοδήποτε ἐμπειρικὸ πρᾶγμα πού λογίζεται ὡς κριτήριον τῆς ἀγαθότητος, ὠραιότητος κλπ. Τέτοια πράγματα δὲν εἶναι μόνον ἀγαθὰ καὶ ὠραῖα κλπ., ἀλλ' εἶναι, σ' ὀρισμένες περιπτώσεις, κακὰ καὶ ἄσχημα· καὶ ὁ Πλάτων εἶχε μάθει ἀρκετὰ πράγματα ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ὥστε νά ἀντιληφθῇ ὅτι αὐτὸ μπορεῖ νά γενικευθῇ καὶ νά

ισχύη γιὰ ἓνα πλῆθος χαρακτηριστικῶν ποὺ ἀποδίδονται στὰ πράγματα. Τοῦτο, κατ' ἐκείνον, ἔδειχνε τὸ δρόμο πρὸς ἓνα κόσμο ὅπου θὰ ὑπῆρχαν ὄντα διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ ἐμπειρικά καὶ χωρὶς αὐτὰ ἡ κατανόηση τοῦ συνήθους ἐμπειρικοῦ κόσμου θὰ ἦταν μικρή. Ἡ ἀδυναμία τοῦ διακρίνειν τοὺς δύο αὐτοὺς κόσμους εἶναι τὸ γνῶρισμα μὲ τὸ ὁποῖο ξεχωρίζουμε τὸν καθημερινὸ ἄνθρωπο, τὸν φιλοθεάμονα τῶν ἤχων καὶ τῶν ὄντων κατὰ τὴν *Πολιτείαν*, ἀπὸ τὸν φιλόσοφο. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ κατεύθυνση τῆς σκέψεως μᾶς παρωθεῖ στὸ νὰ δεχθοῦμε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ὅλου ἐξ ὄντοτήτων, δὲν ἀποδεικνύει μόνο του τὴν ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν ὄντοτήτων. Τοῦτο ἴσως δεικνύη ὅτι ἡ πορεία αὐτὴ τῆς σκέψεώς μας εἶναι ἀνίσχυρη. Ὅμοίως τὸ ἄλλο ἐπιχείρημα ποὺ μπορούμε νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὸν *Φαῖδωνα* 74 ff δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ ἀνεξάρτητη ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν.

Παρὰ ταῦτα ὁ Πλάτων ἐπίστευε στὴν ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν· ἡ πίστη του αὐτὴ ἦταν εὐρύτερη ἀπ' ἐκείνη ποὺ ἀπαιτεῖτο νὰ ἔχη, παρωθούμενος ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν σχετικῶν ὄρων (relative terms). Οἱ ἀμφιβολίες ποὺ ἐκφράζονται στὸν *Παρμενίδην* ἀπὸ τὸν νέο Σωκράτη περὶ τῶν Ἰδεῶν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ὕδατος ἴσως δηλώνουν ὅτι ὁ Πλάτων ἀρχικὰ ἀμφέβαλλε ἐὰν ὑπάρχουν Ἰδέες γι' αὐτοὺς τοὺς μὴ σχετικούς ὄρους. Ὑποψιάζομαι ὅτι παρὰ τοῦτο, αὐτὸς ἐπίστευε σ' αὐτὲς καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει πίστευε σ' αὐτὲς τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγραψε τὸν *Τίμαιον*. Στὸν διάλογο αὐτὸ λέγεται ὅτι ὑπάρχει μιὰ Ἰδέα γιὰ κάθε ἐμπειρικὸ πρᾶγμα καὶ ιδιότητα, καὶ γενικῶς ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἓνα ὠχρὸ ἀντίγραφο τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Αὐτὸ γίνεται δεκτό, ἐπειδὴ ὁ αἰσθητὸς κόσμος πράγματι μεταβάλλεται ἔτσι ὥστε κανένα κατηγορήμα νὰ μὴ ἀποδίδεται ἀναμφίλεκτα στὸν αἰσθητὸ κόσμο· γιὰ τοῦτο τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ ὄρους, ὅπως «ἄνθρωπος», «πῦρ», «ἴσος» καὶ «ὥραϊος», μολονότι αὐτοὶ οἱ ὄροι δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴ λογικὴ. Ὅμοίως ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἀποτελῶν ὁμοίωμα —ἔστω καὶ ἀτελές— τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν ἔχει μερίδιο στὴν τελειότητα τῶν Ἰδεῶν καὶ ἔτσι ὑπάρχει «γιὰ τὸ τέλει».

Τώρα φαίνεται ὅτι ἀπέχουμε πολὺ ἀπὸ τὶς θεωρίες περὶ τῶν καθόλου ὄντων ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀρχισα. Οὕτε τὰ κίνητρα ποὺ ἐνέπνευσαν τὴν θεωρίαν τῶν Ἰδεῶν οὕτε ἡ φύση αὐτῆς μᾶς υποχρεώνουν νὰ δεχθοῦμε ὅτι θὰ κατανόησουμε τὴν θεωρίαν αὐτὴ καλύτερα, ἐὰν τὴν συνάψουμε πρὸς τὶς θεωρίες περὶ τῶν καθόλου ὄντων (universals). Ἡ Ἰδέα εἶχε τὸ γνῶρισμα τοῦ καθόλου, ἀλλὰ καὶ κάτι περισσότερο ἀπ' αὐτό. Καὶ αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς διαλόγους τῆς ὑστερας περιόδου, ὅπου ὁ Πλάτων ἀσχολεῖται περισσότερο μὲ ἐρωτήματα περὶ τοῦ νοήματος, ποὺ ὑπόκεινται σὲ πολλὰς θεωρίες γιὰ τὰ καθόλου ὄντα (universals). Αὐτὸ νομίζω ὅτι ἔχει γενικὴ φιλοσοφικὴ σημασία. Λογικῶς εἶναι ἀναγκαῖο, ἐὰν θέλουμε νὰ κατανοή-

σουμε τὴν δυνατότητα νὰ σκεπτόμεθα καὶ νὰ ὀμιλοῦμε κατὰ τρόπο γενικὸ ἀλλ' ἀντικειμενικὸ γιὰ τὸν κόσμον, νὰ προσέχουμε τὰ γενικὰ γνωρίσματα τοῦ κόσμου. Ἄλλ' ὅμως τοῦτο ἴσως εἶναι δυνατό νὰ ἐρμηνευθῇ ὅτι ἀναφερόμεθα στὰ καθόλου ὄντα (universals). Τὸ νὰ ποῦμε μόνο αὐτὸ εἶναι σὰν νὰ λέγουμε κάτι τὸ ἄνευ ἐνδιαφέροντος καὶ κάτι τὸ κοινότοπο. Οἱ ἐνδιαφέρουσες καὶ ἐνίοτε τραβηγμένες ἀπόψεις ποὺ ἔχουν προβληθῇ πολὺ συχνὰ καὶ τίθενται κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «θεωρίες περὶ τῶν καθόλου» στηρίζονται σὲ κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν λογικὴ τὴν ὁποία ἐσημείωσα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα. Ἐὰν τὰ θεμέλια τῆς μεταφυσικῆς του παραμένουν ἀνίσχυρα, γιὰ νὰ εἶπω τὸ ἐλάχιστο, ὅμως αὐτὸς παρουσιάζει σὲ μᾶς μιὰ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ κόσμου ποὺ εἶναι συναρπαστικὴ καὶ ἐγκλείει κάποιο μεγαλεῖο. Ἐὰν στὸ τέλος ἡ ἄποψή του γιὰ τὸν κόσμον, ἂν καὶ σχετικὴ, εἶναι ὅτι αὐτὸς ὑπάρχει γιὰ τὸ τέλειο, γιὰ τὸ ἄριστο, ἡ ἀποψη αὐτὴ μᾶς παρουσιάζει ἓνα ἰδεαλισμὸ ποὺ μετριάζεται ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ συνιστᾷ, ὥς πιστεύω, τὸν κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸ ρεαλισμό.